

Salme AHELIK

EESTI TÖÖSTUSE ARENGUSUUNAD 1920—1924

Tartu rahu tähendas Eesti Vabariigile võimalust hakata välja arendama iseseisvat majanduselu. Olukord oli keeruline, puudusid kogemused. Seetõttu võibki esimesi maailmasõjajärgseid aastaid nimetada otsingute ajaks.

Rahvastiku struktuurilt oli Eesti põllumajandusmaa: ligi 60% -le elanikkonnast oli elatusallikaks põllumajandus. Kuid ka tööstusrahvastiku osakaal oli Eestis võrreldes naaberriikidega mõnevõrra kõrgem. Nii oli see Eestis 15,7% (1922), Soomes 14,8% (1920) ja Lätis 12,6% (1925).¹

Eesti territooriumil asunud suurtööstusettevõtete ja kvalifitseeritud tööliiskaadri olemasolu tõttu oli võimalik sõja järel võtta suund tööstuse eelisarendamisele. Pärast Esimest maailmasõda valitses nii siseturul kui ka naaberriikides kaupuudus ja seetõttu loodeti oma tööstustoodanguga pääseda välisurule. Eelkõige peeti silmas Nõukogude Venemaad. Nii püütigi olemasolevaid tööstusettevõtteid säilitada ja tegevusse rakendada.

Tööstuses, eriti suurtööstuses, oli olukord raske. Tsaari-Venemaa tellimustele rajatud suurtööstus oli kaotanud müügituru. Tootmist takistas tooraine puudus, sest Eesti suuremate tööstusharude, nagu metalli- ja puuvillatööstuse tegevus baseerus sisseveetaval toorainel. Ei jätkunud tegevuskapitali; tunda andis kütteeaine puudus, sest suurtööstus oli seni kütteks kasutanud peamiselt sisseveetavat kivisütt.

Samal ajal olid nõrgalt arenenud siseturgu varustavad tööstusharud, sest tarbekaupu oli seni hangitud põhiliselt Venemaa tööstuskustest. Seega ei vastanud tööstus oma struktuurilt iseseisva riigi vajadustele. Idaturg avanes ainult üksikutele kaubaliikidele, lääneturg jäi suletuks ettevõtete tehnilisest mahajäämusest tingitud toodangu madala kvaliteedi ja sortimendi vähesuse tõttu. Lääneturul konkureerimine eeldas ettevõtete tehnilise sisseseade uuendamist.

1920. aasta kui esimene rahuaasta kulus suures osas ettevalmistustele suurte tööstusettevõtete käivitamiseks. Mitmed ettevõtted olid sõja aastail tugevasti kannatanud (sisseseadeid oli Venemaale viidud, omanikud olid kadunud, ettevõtted rüüstatud jne.). Tööstuse elustamiseks hakkas 1919. aastal asutatud Eesti Pank andma tööstusele laenu. Kuni 1924. aastani läks Eesti Panga laenudest tööstusesse ligikaudu 45%, suurem osa krediidist anti suurtööstusele. Ligikaudsete arvutuste järgi mahutati aastail 1920—1924 tööstusesse kogusummas 4,5 miljardit marka. Umbes pool sellest summast saadi riiklikest ressurssidest, teise poole moodustas väliskapital ja oma maa erakapital.² Scheeli Panga andmetel oli Eesti tööstusesse paigutatud väliskapitalis kõige suurem osakaal Inglise kapitalil.³

Kindlasuunalist tööstuspoliitikat valitsusel neil aastail ei kujunenud. Seda seletab valitsuste sage vahetumine: aastail 1920—1924 oli Eesti Vabariigis võimul seitse valitsust (16. detsembril 1924 astus ametisse kaheksas valitsus). Kindlasuunalisest tööstuspoliitikast võib Eesti Vabariigis rääkida alles pärast 1930. aastate majanduskriisi, kui majandusministriks sai Karl Selter.

¹ Eesti Statistika, 1927, 630.

² Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 1831, n. 1, s. 4568, l. 4.

³ Eesti Statistika, 1928, 94.

Olukord ja perspektiivid tootmistegevuseks olid tööstusharuti erinevad, olenedes sellest, kas oli tegu ettevõtetega, mis olid rajatud lähtudes Vene imperiumi tellimustest ja turuvajadustest, või ettevõtetega, mis rajati Eesti Vabariigi tahtel. Kuid ka n.-õ. vanades tööstusharudes polnud arenguvõimalused ühesed. Tuleb eristada: 1) tööstusharusid, mille tegevus rajanes sisseveetaval toorainel, nagu metallitööstus ja osa tekstiilitööstusest (puuvillatööstus ning suurelt osalt kalevitööstus), ja 2) tööstusharusid, mille tegevus rajanes peamiselt kohalikul toorainel (paberitööstus, puidutööstus jne.).

Eriti raske oli olukord metallitööstuses. Eestisse rajatud suurmetallitööstus ei vastanud iseseisva riigi vajadustele: tooraine tuli sisse vedada ja valmistoodang välja. Venemaa turu kadumisel polnud toodangut enam kuhugi eksportida. Vene imperiumile toodangut andnud suurtel laevatehastel suudeti «hing sees hoida» mitmesuguste riiklike tellimuste, parandus- ja remonditööde abil (näiteks Nõukogude Vene vedurite parandamine). Kuid ka siin tekkis tõrkeid. Nõukogude Vene raudteevalitsus vähendas ühepoolselt lepingus ettenähtud remondiks antavate vedurite arvu.⁴

Suurte laevatehaste säilitamine oli ilmselt seotud kaubandustööstusringkondade lootusega Venemaa turu avanemisele. Nii öeldi Nõukogude Venemaal viibinud kaubandusdelegatsiooni 1921. aasta oktoobris esitatud aruandes, et «Venemaa praegust uuenduste ajajärgus viibib ja tagasipööre kodanlise korra juurde kiirel sammul edeneb».⁵ Et seda tagasipööret ei tulnud, viis suurte laevaehitustehaste perspektiivitus nende likvideerimiseni. Tegutsema jäid ainult Riigi Sadamatehased, kuigi 1920. aastate algul oli Riigikogus korduvalt juttu ka nende tehaste likvideerimisest.⁶ Enam perspektiivi oli ka varem mõningal määral kohaliku turu tellimusi täitnud tehastel, nagu masinatehased a/s. «Franz Krull» ja a/s. «Ilmarine» (endine Wiegand). Kohandades tootmistegevust siseturu nõudmistele suutsid nad püsima jääda, aastatega tööpõld laienes. Suhteliselt edukalt kulges Tartus asunud põllutööriistu tootvate tehaste tegevus (a/s. «Teguri» ja Jaan Ratniku masinatehased).

Teine sisseveetaval toorainel baseeruv tööstusharu oli puuvillatööstus. Selle hiigelettevõtte oli Tsaari-Venemaa-aegne suurim puuvillavabrik Kreenholmi Manufaktuur, kus enne Esimest maailmasõda töötas üle 10 000 töölise. Teises suuremas puuvillavabrikus — Balti Puuvillavabrikus — oli samal ajal alla 2000 töölise. Vabrikud tootsid väikeses sortimendis massikaupa. Kreenholmi toodanguks oli põhiliselt poolfabrikaat — pleegitamata puuvillane riie, mis saadeti Venemaa vabrikutesse viimistlemiseks. Eesti iseseisvumisega kaotasid puuvillavabrikud märgatava osa oma kapitalist, Nõukogude Venemaale jäid suured riidetagavarad. Töölisi oli 1920. aastal Kreenholmis ligikaudu 2500 ja Balti Puuvillavabrikus alla tuhande.⁷ Uues olukorras tuli turu leidmiseks tootmine reorganiseerida. Massikaupade tootmise asemel laiendati toodangu sortimenti ja tõsteti selle kvaliteeti. Näiteks 1921. aasta 16 erineva liigi puuvillariide asemel tootis Kreenholm 1923. aastal juba 48 erinevat sorti puuvillariiet.⁸ Vabriku käikulaskmiseks sõjaeelse võimsusega puudusid Eesti Vabariigis võimalused ja polnud ka vajadust, sest isegi piiratud tootmise puhul oli raske vabriku toodangule turgu leida. Puuvillavabrikute toodangust suudeti mahutada siseturule ligikaudu veerand. Vabriku töömaht olenes seega välisurust. Oli tööseisakuid ja töötamist lühendatud tööajaga nii turu kui ka toormaterjali puudumise tõttu. Balti Puuvillavabrikus oli töömaht mõnevõrra stabiilsem, sest vabrik sai ka riiklikke tellimusi. Nõukogude

⁴ ERA, f. 73, n. 1, s. 1396, l. 18; Päevaleht, 1923, 5. sept.

⁵ ERA, f. 73, n. 1, s. 892, l. 72.

⁶ I Riigikogu protokollid. 9. istungjärk 1923, veerg 1192.

⁷ ERA, f. 1831, n. 1, s. 4652, l. 3.

⁸ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri osaühisus 1857—1932. Tln., 1933, 64.

Venemaa turg oli vaadeldavail aastail Eesti puuvillatööstuse toodangule suletud ning puuvillavabrikute toodangu peatarbijaiks olid Saksamaa, Rootsi, Soome ja Läti.

Ka kalevivabrikute töö baseerus suures osas sisseveetaval villal. Kuid võrreldes Kreenholmiga suutsid kalevivabrikud uues olukorras mõnevõrra valutumalt kohaneda. Kolmest kalevivabrikust üks (o/ü. «Narva Kalevivabrik») jätkas ainult kalevi tootmist, a/s. «Hiiu-Kärdla Kalevivabrik» hakkas tegema ka mitmesuguseid tellimustöid. Sindi Kalevivabrik koostööreeris Balti Puuvillavabrikuga, hakates lisaks kalevi tootmisele viimistlemata viimase kangaid. Laiendati toodangu sortimenti, asutati oma toodangu realiseerimiseks mehhaniseeritud valmisriiete töökojad, mille toodang suutis võistelda välismaa kaubaga.

Vanadest tööstusharudest olid arenguperspektiivid soodsamad paberitööstuses. Paberiturul valitses kuni 1924. aastani kõrgkonjunktuur, ent nõuti põhiliselt rotatsioonipaberit, seda ka Nõukogude Venemaal. Vene impeeriumi koosseisus olid Eesti paberivabrikud tootnud peamiselt paksemat paberit. Välisturule pääsemine nõudis ettevõtete rekonstrueerimist. Suhteliselt kiiresti suudeti ajaga kaasas käia Tallinna Tselluloosivabrikus kui Eesti suurimas paberivabrikus. Aastatel 1921—1923 vahetati välja või rekonstrueeriti neljast sõjaeelsest paberimasinast kolm. Sellega kaasnes toodangu tõus varasemalt kõrgseisult — 15 000 tonnilt (1916) ligi 24 000 tonnini (1924).⁹ Sisseseade moderniseeriti ja uuendati ka a/s. Türi Paberi- ja Tselluloosivabrikus. Paberitööstuse toodang tervikuna (arvestamata 1915. a. õhitud Waldhofi tselluloosivabrikut) ületas 1924. aastaks sõjaeelse taseme. Põhiliseks paberituruks oli Nõukogude Venemaa, kuhu läks ligikaudu 90% toodangust. Kuid leiti ka teisi turge. Alates 1923. aastast vähenes Nõukogude Venemaale eksporditava paberi osakaal ning 12% eksporditavast rotatsioonipaberist läks Ameerika Ühendriikidesse. Paberiturgu leiti veel ka Inglismaal, Saksamaal ja mujal.¹⁰

Puidutööstuses oli suurimaks ja suhteliselt stabiilselt töötavaks ettevõtteks a/s. A. M. Lutheri Vineeri- ja Mõõblivabrik, kelle tootmistegevuse laiendamisel etendas samuti olulist osa välisturg. 1923. aastal ekspordis vabrik oma toodangust 85%.¹¹

Vanadest tööstusharudest olid oma toodanguga välisturul konkurentsivõimelised ka tikuvabrikud, kus töötas neil aastail ligikaudu tuhat töölisi. Tuletikutööstuse arengut soodustasid kohaliku tooraine — kvaliteetsete haavapuude küllaldased varud Eestis. Aasta-aastalt tõusis väljaveo osakaal kogutoodangus ja 1924. aastal ulatus see juba 45%-ni.

Uute tööstusharude ja ettevõtete rajamine oli tingitud siseturu vajadustest, nõudmistest teatud kaupade järele. Kõige kaalukam uus tööstusharu oli põlevkivitööstus. Kuigi esimesed karjäärid põlevkivi katsekäevandamiseks rajati 1916. aastal, algas põlevkivi tööstuslik tootmine Eesti Vabariigi ajal. Kaubandus-Tööstusministeeriumi alluvuses olnud katsekäevanduste baasil loodi 1922. aastal iseseisev ettevõtte — Riigi Põlevkivitööstus. Paralleelselt põlevkivi käevandamisega toimusid katsed põlevkivist õli saamiseks ja põlevkivi kasutamiseks kütteinena. Põlevkivitootmise väljaarendamise eesmärgiks seati: 1) rahuldada tööstuse ja raudtee küttevajadused ning 2) rahuldada vabariigi õlivajadused ning toota õli ka ekspordiks. Kõige ulatuslikumalt hakati neil aastail kasutama põlevkivi kütteinena raudteel ja tsemenditööstuses. Vähenes puidu osakaal kütteinena. Põlevkiviküttele üleminekuks vajalike küttekollete ehitamine andis omakorda tööd metallitööstusele.

⁹ Paberiveskist kombinaadiks. Kolm sajandit V. Kingissepa nimelises Tallinna Tselluloosija Paberikombinaadis. Tln., 1968, 70, 71.

¹⁰ Eesti Majandus. Vihk I. Väliskaubandus 1923. Tln., 1924, 38.

¹¹ Kala, K., Karma, O., Karjahärm, T. Tallinna Vineeri- ja Mõõblikombinaat 1877—1977. Tln., 1977, 70.

1924. aastal hakkas toodangut andma Riigi Põlevkivitööstuse õlivabrik. 1922. aastal oli tegevust alustanud teine suurem põlevkivitööstuse ettevõtte a/ü. «Eesti Kiviõli».

Põlevkivi kõrval peeti perspektiivikaks kütteenaineks ka turvast. 1922. aastal asutati Riigi Turbatööstus.

Uute tööstusharudena rajati esimestel Eesti Vabariigi aastatel jalatsitööstus ja tubakatööstus. Lisaks väikestele asutati kummaski harus ka kaks 200 töölisega ettevõtet (saapavabrikud «Estoking», a/s. «Union»; tubakavabrikud a/s. «Laferme», a/s. «Astoria»).

Arenes šokolaadi- ja kompvekitööstus uute ettevõtete asutamise teel. Asutatud kompveki- ja šokolaadivabrikutes oli esialgu 50 töölise ringis, kuid mõnest neist, näiteks šokolaadivabrikust «Kawe» kujunes Eesti Vabariigi lõpuaastatel 500 töölisega ettevõtte. Tekstiilitööstuses pandi vaadeldaval perioodil alus siiditööstusele. Asutati Eesti Vabariigis hilisematel aastatel üsna suurt kaalu omavad tekstiilivabrikud a/s. «Rauaniit» (1920) ja O. Kilgase trikoo- ja sukavabrik (1923).

Ka metallitööstuses asutati rida uusi, peamiselt tarbeesemeid tootvaid ettevõtteid ja masinate parandustöökodasid.

Kui üldjuhul asutati neil aastail uusi ettevõtteid siseturu vajadustest lähtudes, siis puidutööstuses teenis uute saeveskite juurdeasutamine suures osas ekspordi huve. Nimelt valitses sõjajärgseil aastail maailmaturul suur nõudmine töödeldud metsamaterjali järele. Näiteks 1920. aastal moodustasid puit ja puidutööstussaadused Eesti kogu ekspordist 50%.¹²

1920. aastate algul oli eraettevõtlus elav. Hulgaliselt asutati väiksemaid ettevõtteid. Tööstusettevõtete üldarv kasvas aastail 1920—1923 1100 võrra. Juurdeloodutest kuulus tuhat ettevõtet kesktööstuse kategooriasse. Teatavasti luges Eesti Vabariigis käibel olnud statistika suurtööstuseks vähemalt 20 töölisega ettevõtte, kesktööstuseks 5—19 töölisega ettevõtte ja väiketööstuseks 1—4 töölisega ettevõtte. Väiketööstusettevõtete arv püsis nimetatud aastail suhteliselt stabiilne. Kesktööstusettevõtted olid üldiselt seotud siseturuga, s. t. valmistasid kaupa, mille järele oli nõudmine. Aastatel 1920—1923 tegevust alustanud kesktööstusettevõttest oli enamik seotud põllumajandussaaduste töötlemisega (piimameiereid, jahuveskid).¹³ Kuid ka suurtööstusettevõtete kategooriasse kuuluvaist ettevõttest oli enamik väiksemaid, alla 50 töölise oli 60%-l suurtööstusettevõtetest. Suuri, üle tuhande töötajaga ettevõtteid oli 1924. aasta lõpul ainult kolm: Kreenholmi Manufaktuur (2600 töötajat), Balti Puuvillavabrik (1400 töötajat) ja Lutheri Vineeri- ja Mööblivabrik (1500 töötajat).¹⁴

Vaadeldaval ajal (andmed aastate 1922—1924 kohta) oli suurtööstustöötajate arv 33 400 töötajaga kõrgseisus 1. juulil 1923.¹⁵ Talveks töötajate arv langes mõnede tööstusharude ettevõtete tegevuse hooajalisuse tõttu. Sesonseteks tööaladeks olid põhiliselt turbatööstus, tellisetööstus ja puidutöötlemine (saeveskid). Tööde hooaja algusega kevadel võeti juurde uusi töölisi ning sügisel hooajatööde lõppemisel või tööde mahu piiramisel osa töölisi vallandati.

1923. aasta teisel poolel, kui hakkasid lõppema Tartu rahulepingu alusel Nõukogude Venemaalt saadud kuldrublad, selgus, et laenudega seotud kohustusi polnud täidetud. Tööstuskrediit oli ette nähtud lühilaenuks, kuid tegelikult oli suurem osa sellest kasutatud pikaajalisteks investeeringuteks. Väliskaubandusbilanss oli kõigil aastatel olnud passiivne ja see vajas finantseerimist. Lisaks tabas 1923. aastal põllumajandust ikaldus. See tähendas teravilja sisseveo kasvu.¹⁶ Kujunenud olukorras otsus-

¹² Eesti Statistika, 1922, 36.

¹³ ERA, f. 73, n. 1, s. 302, l. 56.

¹⁴ Eesti Statistika, 1925, 34, 35.

¹⁵ Eesti Majandus, 1924, nr. 41, 745.

¹⁶ Eesti Majandus. Vihk 1, 10, 11.

tati krediidipoliitika rajada reaalsele alusele, s. o. kapitali tegelikule akumulatsioonile. 1924. aasta märtsis võimule tulnud F. Akeli valitsus kuulutas oma deklaratsioonis, et nüüdsest hakatakse majanduspoliitikas pöörata erilist tähelepanu põllumajandusele.

1923. ja 1924. aastat on Eestis peetud majanduskriisi aastaiks. Kui võrrelda aastate 1923—1924 ja 1930—1933 majanduskriise Eesti tööstuses, siis 1930. aastate majanduskriisi olulisemaks tunnuseks suurtööstuses oli ekspordikäibe, toodangu netoväärtuse ja tööliste arvu vähenemine. 1923. aasta teisel poolel ja 1924. aastal oli tööstuses täheldatav ainult mõningane tööliste arvu vähenemine. Seevastu tööstustoodangu eksport rahalises väärtuses tõusis 25,4 miljonilt kroonilt 1923. aastal 29 miljoni kroonini 1924. aastal. Suurtööstuse toodangu netoväärtus suurenes (vastavalt 36,3 miljonilt kroonilt 36,8 miljoni kroonini).¹⁷

1924. aastaks oli Eesti tööstus välja tulnud sõjajärgsest laosest. Olid selgunud vanade tööstusharude arenguvõimalused ja rajatud uued perspektiivsed kodumaisel toorainel baseeruvad tööstusharud. Siseturu kaupadega varustamisele oli rakendunud hulgaliselt väiksemaid ettevõtteid. Edasine tööstuse areng olenes siseturu vajadustest ja väliskonjunktuurist.

¹⁷ Eesti Statistika, 1930, 136; Janusson, J. Eesti majanduslik areng. Tln., 1932, 73.

*Eesti Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
6. II 1990

Сальме АХЕЛИК

ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЭСТОНИИ В 1920—1924 ГОДЫ

В Эстонской Республике после заключения Тартуского мира 1920 г. приоритет был отдан развитию промышленности, поскольку ее старая структура не отвечала требованиям самостоятельного государства. Металлообрабатывающая и текстильная промышленность до 1917 г. работала в основном по заказам Российской империи. Некоторые отрасли промышленности, оторванные от прежних источников сырья и потребителей продукции, переживали трудности. Из предприятий металлообрабатывающей промышленности более успешно развивались те, которые ориентировались на местный рынок. На внешнем рынке их продукция была неконкурентноспособной из-за технической отсталости оборудования. Предприятия хлопчатобумажной промышленности, желая выйти на экспортный рынок, сокращали массовое производство товаров, повышали их качество и расширяли ассортимент.

Из старых отраслей промышленности широкие перспективы развития получили предприятия бумажной и деревообрабатывающей промышленности, так как работали на местном сырье. Их продукция быстро вышла и на внешний рынок.

При создании новых отраслей промышленности исходили прежде всего из местных потребностей. Решением проблем топливного кризиса занималась сланцеперерабатывающая и торфяная промышленность. Была создана своя обувная и табачная промышленность.

В начале 1920-х годов стало весьма интенсивно развиваться частное предпринимательство. В целях быстрого насыщения внутреннего рынка товарами было создано множество малых предприятий.

К 1924 г. промышленность Эстонии справилась с послевоенной разрухой и стала развиваться, руководствуясь местными нуждами и конъюнктурой внешнего рынка.

*Институт истории
Академии наук Эстонии*

Поступила в редакцию
6/II 1990

INDUSTRIAL GROWTH IN ESTONIA IN 1920—1924

After the Tartu Peace Treaty was concluded in 1920, the Republic of Estonia gave priority to industrial growth. However, the structure of the existing industry did not meet the needs of an independent state. The metal and textile industries had been fulfilling mainly orders of the Russian Empire. As they had lost both the source of their raw materials and the consumer of their output, these industries were facing a complicated situation. Those enterprises of the metal industry which were oriented toward the local market had better prospects since their output was not competitive on external markets due to their technological backwardness. To find markets, cotton enterprises put an end to the production of large-scale goods, improved the quality of their output, and increased its assortment.

Among the old industries the paper and woodworking industries based on local raw materials had the most favourable prospects. Their output found quickly external markets.

In founding new industries the demand on the internal market was the prime consideration. The growth of the oil-shale and peat industries was aimed at overcoming the fuel crisis. The footwear and tobacco industries were set up.

The early 1920s witnessed lively private enterprising. To meet the demand on the internal market, numerous small enterprises were established.

By 1924 Estonian industry had overcome post-war chaos. Further industrial growth depended on the demand on the internal market and the situation on external markets.

*Estonian Academy of Sciences,
Institute of History*

Received
Feb. 6, 1990